

ФОНДАЦИЯ "БЪЛГАРСКО ДЕЛО" (1941-1948) - ИДЕИ И ПРЕДПОСТАВКИ ЗА СЪЗДАВАНЕ НА ДЪРЖАВЕН ФОТО- И КИНОАРХИВ

доц. д-р Марияна Пискова

Съпоставен с европейската и световна архивна традиция, където грижите по опазването и ползването на архивите се измерват с векове, българският архивен модел е по-скоро съвременен, свързан изключително с най-новата ни история. Всъщност идеята за създаване на държавен архив у нас се заражда в самото начало на ХХ век, но до средата на 50-те години в нормативен план тя има само проектни форми, а като реализация остава сравнително тясно, ведомствено ограничена в рамките на някои отделни институции - Българска академия на науките, Народна библиотека, Столична община и др. В това все още "безвреме", предхождащо изграждането на централизирана архивна система, се институционализира и държавната грижа към фото- и кинодокументите. От този период не много, но все пак преди основополагащия системата на българските държавни архиви Указ № 515 на Президиума на Народното събрание за Държавен архивен фонд¹, датира идеята за държавен фото- и за държавен киноархив.

В основата е Фондация "Българско дело". Учредена на 31.03.1941 г. с дарените 100 000 лева от Георги Константинов Серафимов, главен секретар на Министерския съвет, а по-късно временно управляващ националната пропаганда пълномощен министър.² Регистрирана е на посочената дата - 31 март от Първия нотариус при Софийския областен съд и в рамките на същия работен ден е спазена още една процедура - назначен е управителен и проверителен съвет със Заповед N1183/31.03.1941 г. на министър-председателя Богдан Филов.³ Така фондацията добива юридически статут на частно-правна институция и става реален факт преди да е изтекъл месецът, в първия ден на който с подписа си в Белведере Богдан Филов потвърди присъединяването на България към Тристранния пакт. Основана като пропагандна институция, пряко зависеща от изпълнителната власт, фондацията носи белега на времето на възстановени и разширяващи се българо-германски връзки и засилено германско влияние. Непосредствено свързана с Дирекцията на националната пропаганда, чийто германски прототип е Министерството на пропагандата на Третия райх, несъмнено тя е израз на стремежа да се копират моделите на германските институции. В по-широк, панорамен поглед, и българската дирекция, и германското Министерство на пропагандата са продукт на 30-те и 40-те години, на времето на Втората

световна война. Възникващите тогава министерства на информацията и други специализирани информационни институции, в битността си на пропагандни структури поемат грижата и за фото-, кино- и радиослужбите.⁴ Тази световна тенденция дава живот на различни форми на държавна намеса в частно-правни институции, изразена в държавен приоритет при създаването на филми в тях или при придобиването им и т.н. Ако за Германия - сполучлив пример в този смисъл, е Независимото киноателие УФА, българският отговор без съмнение е Фондация "Българско дело".

Учредена е в промеждутъка от време след решението да се създаде Дирекция на националната пропаганда (07.03.1941 г.) и преди да е обнародвана Наредбата за националната пропаганда (05.04.1941 г.). В съответствие с основополагащия нотариален акт, за председател на управителния съвет е назначен висш чиновник от Дирекцията на националната пропаганда - Слав Бурджов. Членове са Никола Толчев - от Дирекцията на печата, и д-р Владимир Данчев - началник на контрола по печата. Целите на фондацията на свой ред я обвързват с Дирекцията на националната пропаганда, предвиждайки конкретните задачи: "да способства за пропагандирането на българските държавни и народностни дела и стремежи; да работи за пръскане на национална просвета и насаждане на граждански добродетели; да подпомага поддържането на бодрия национален дух", и др.⁵ И за да се разсеят и последните съмнения, също в нотариалния акт се декларира, че фондацията ще се съобразява със следваната от правителството на България политика и с насоките, които ѝ се дават направо от него или чрез Дирекцията на националната пропаганда. Предвижда се още дейността ѝ да обхваща издаването на вестници и списания, книги, пропагандни табла, както и да организира производството на подходящи български филми с агитационна цел и т.н.⁶

Средствата за осъществяване дейността на фондацията се осигуряват освен от споменатото вече основополагащо дарение на Георги Серафимов, още от държавни субсидии, от други дарения и от приходите от собствените ѝ мероприятия.

Само ден след учредяването, фондация "Българско дело" поема "стопаняването и издаването на вестниците "Днес" и "Вечер". Месец по-късно в сътрудничество с Дирекцията на националната пропаганда е поставено началото на нов вестник "Целокупна България", издаван в Скопие, чийто първи брой излиза на 24 май 1941 г. В края на годината е приведена в действие печатницата "Българско дело" в Скопие, "възложена" на фондацията с постановление на Министерския съвет".

По отношение на двата обособени отдела на фондацията - "Филми" и "Издателство", годината приключва без да е създаден нито един филм, без да е факт нито едно собствено издание. Въпреки означаването на

кинопрегледите от 1941 г. с емблемата на Фондация "Българско дело", те не са нейна собственост и всъщност отразяват все още дейността само на филмовия и на издателския отдел на Дирекцията на националната пропаганда.⁶

Известна промяна настъпва през 1942 г., когато филмовият отдел на фондацията започва да създава и разпространява свои произведения, които обаче продължават да бъдат собственост на дирекцията. Излизат 52 седмични кинопрегледа, първите три културни филма - "Ботевград", "Копривщица" и "Дорково-Рила", и първият игрален филм "Сватба", посветен на "бойното другарство между българските и германските войници през Първата световна война".⁷ С бюджета за 1943 г. целият филмов отдел от Дирекцията на националната пропаганда се прехвърля към фондацията, с което се създават условия за реална производствена дейност. През същата година се правят постъпки и за изграждане на държавно филмово студио.⁸

Издателският отдел приключва годината без собствена продукция. Към равнотежната на 1942 г. следва да отнесем наследяването и издаването на в. "Беломорска България" - гр. Ксанти, закупуването на печатница в София и неколккратно променяния членски състав на управителния съвет.

През 1943 г. излиза стотният брой на седмичния кинопреглед. Чрез фондацията България е представена за първи път на "филмова изложба" във Венеция с един преглед на италиански език.

Следващата 1944 година, белязана с разделната дата 9 септември, за Фондация "Българско дело" не означава промяна, а запазване на нейния статут на частно-правна институция. Без съмнение това е така, защото тази форма е доказала вече жизнеността си, давайки необходимата свобода за осъществяване на производствена и търговска дейност, но при запазване гаранциите за пряката ѝ зависимост от държавата, от изпълнителната власт в лицето на министър-председателя, както и на Министерството на пропагандата и на Министерството на финансите. Непроменено остава предназначението ѝ - "да пропагандира българските държавни народностни дела и стремежи в духа на следваната от правителството политика и насоки", които обаче вече са се променили и са станали отечественофронтовски. Променен е изцяло съставът на управителния съвет като дотогавашният председател Слав Бурджов е сред осъдените от Народния съд. Новият председател е Константин Петканов. За директор е назначен Страшимир Рашев, който остава на този пост до закриването на фондацията през 1948 г., след което поема управлението на създадената нова структура - Държавно предприятие "Българска кинематография".

Първостепенна задача на фондацията непосредствено след 9

септември е обратното пренасяне от Панагюрище към София на евакуираните по време на войната служби. Още в тези първи дни проличава жизнеността и присъщата на пропагандните структури гъвкавост. Търговското отделение на фондацията, с телеграма от 10.09.1944 г., нарежда на всички кина в страната да върнат намиращите се при тях прегледи, за да се спре прожектирането им, както и за да се "почистят от сцени с нежелано съдържание". С подобно предназначение, но значително по-късно, е изпратена от Министерството на пропагандата и от Комитета на Отечествения фронт телеграма, разпореждаща всички наследени прегледи със знак "Българско дело" да се подлагат на "изрязване", така че да останат в тях само културно-научните сцени.⁹

Друг пример, свидетелстващ за непрекъснатостта, а в известен смисъл и за приемствеността между преди и следдеветосептемврийската фондация "Българско дело", са запазените в архива на филмовия отдел кадри, запечатали на кинолента първите дни и часове след 09.09.1944 - манифестацията в София; посрещането на партизаните в Панагюрище, Стрелча и т. н. Заслужава внимание и обстоятелството, че още на 25.09.1944 г. е възстановено излъчването на седмичните кинопрегледи.

И все пак настъпва известна промяна по отношение на функциите на фондацията. От една страна, на следдеветосептемврийската Фондация "Българско дело" е стеснен периметърът на дейност, като от нея са отнети вече издателските ангажименти. По силата на преустройствения план на Министерството на пропагандата, последното поема издателската дейност, печатниците, вестниците и другите служби. От друга страна, от Управителния съвет е заявена и защитена позиция за превръщане на Фондация "Българско дело" в "институт за чисто образна пропагандна и културна дейност чрез фото- и кинокартини". Създава се нов специализиран фотоотдел и отдел за производство и разпространение на тесни кинокартини - т.е. предназначени за показ в по-малките населени места. Тази именно промяна се оказва решаваща за учредяването на държавния фотоархив.

С появата на фотоотдела от декември 1944 г. всъщност се поставя началото и на Централната фототека, чиято цел е "да събира в образи спомена от всички и всякакъв вид прояви из политическия, обществен, културния, стопанския и т.н. живот и да обслужва с документален образен материал всички, които имат нужда от такъв сега и в бъдеще".¹⁰ До края на месец януари 1945 г. са факт и първите постъпления, отразяващи всички по-важни събития, сред които е Народният съд. Знака на времето носят и фотосите от изложбата "Фронт и тил". Тези постъпления се осигуряват от специално назначени фоторепортери, на които е гарантиран достъп до всички институции. Поставено е началото и на сбирката от диапозитиви, необходими за образната пропаганда.

Така в календара на българските държавни архиви краят на 1944 г. следва да се отбележи като начало на създаването на държавния фотоархив. Малко по-късно - 1945-1946 г., започва размяната на фотодокументи със съседни страни - друг източник за допълване състава на фототеката. През 1945 г. е назначен и първият служител, чието задължение е да обработва и съхранява фотодокументите. В обяснителните бележки към бюджета на Фондация "Българско дело" за 1946 г. са формулирани задълженията на завеждащия негативната и позитивната филмотека при фотоотдела, или още както го наричат "картотекъор негативи и позитиви"¹¹. "Води подробен опис и картотека на негативите и позитивите. Своевременно подрежда, поддържа в изправност и се грижи за правилното и безопасно съхранение на снетите негативни и позитивни материали. Прави периодично щателен преглед на състоянието на филмотеката и по нареждане на съответния началник на отдел взема всички необходими мерки за отстраняване на причините, които могат да предизвикат повреда на филмотечните материали."¹²

Идеята за държавен киноархив и нейната реализация имат различна съдба. Несъмнено, още с обособяването на филмовия отдел към Фондация "Българско дело през 1941 г., започва формирането на сбирка от кинокартини. Обособена е междуременно и музейна киносбирка. Следваща крачка е институционализирането на натрупаното кинонаследство. Първото нормативно решение на този въпрос се съдържа в законопроекта за кинематографията и фотографията, подготвен във Фондация "Българско дело" в края на 1944 г. и началото на 1945 г. В чл. 11 от този проект се предвижда да се създаде "Държавна киноархива" към Министерството на пропагандата, която да се завежда и съхранява от частно-правното предприятие Фондация "Българско дело".¹³ Следват текстове, определящи реда и условията за попълване на киноархива с копия. Внесен в Съвета по законодателството към Министерството на правосъдието, този текст предизвиква категорично несъгласие и възражение, изразено с мотива, че държавният киноархив не може се съхранява от частно-правната фондация, а единствено от държавно учреждение. Заявена е категоричната позиция на министерството за заличаване на текста за фондацията във функцията ѝ на отговаряща за държавния киноархив.

Независимо от това становище, през 1946 г. влиза в сила Законът за кинокултурата, който запазва в непроменен вид статута и правата на "Българско дело".¹⁴ В чл. 5 се подчертава, че "Кинификацията на страната е държавно мероприятие, с което се натоваарва Фондация "Българско дело". И по-нататък се уточнява: "Фондация "Българско дело" е частно-правна юридическа личност, която действа съгласно учредителния си нотариален

акт N189, том V от 31 март 1941 г. на Първи нотариус на Софийския областен съд, и на която се признават всички права и облаги на държавните предприятия по всички закони в страната”.¹⁵

Най-съществената нормативна предпоставка за учредяване на държавен киноархив се съдържа в чл. 13 от този закон, съгласно който: “При Министерството на информацията и изкуствата се създава държавна киноархива, която се завежда и съхранява от фондация “Българско дело”.

Без съмнение, тези постановки в закона са факт благодарение и на участието на представители от фондацията в комисията за изработването на законопроекта. От страна на управителния съвет на фондацията в нейния състав е включен Георги Ст. Георгиев. Друг член е кинооператорът Васил Холиолчев. Комисията ползва текстовете от отхвърления проект на закон за кинематографията и фотографията от края на 1944 и началото на 1945 г.

Въпреки различните оценки в историографията, признато е, че Законът за кинокултурата има комплексен характер, обхваща всички същностни страни на българското кино - производство, разпространение, внос и износ, обучение на кадри, както и фактът, че той е съставен от експерти.¹⁶ От съществено значение е обстоятелството, че този закон съдържа регламент и за създаването на държавен киноархив като специализирана институция. Предвижда също така процедура за попълване състава на архива, като за целта задължава частните производители в страната на всякакъв вид кинокартини, предназначени за публично представяне, при поискване да представят по едно неизползвано копие заедно със съответния плакатен, рекламен, фотографен и друг материал срещу заплащане на костюемата стойност от фондация “Българско дело”.¹⁷ И което е изключително важно, утвърждава, че “копия на кинокартини, влезли в държавната киноархива, не могат да бъдат обект на търговска експлоатация.”¹⁸ Допълнителен шрих към картината, неомаловажаващ ни най-малко тежестта на споменатите текстове за киноархива, представят мотивите към законопроекта. Разкрити в обем от 5 машинописни листа, за архива те не казват повече от следното: “За научни и учебни цели се създава киноархива”.¹⁹

Следва само една пълна календарна година, в която действат разпоредбите на Закона за кинокултурата, т.е. когато са налице предпоставките от нормативно естество, повеляващи създаването на държавен киноархив. Преди обаче той да стане реален факт, през февруари 1948 г. в Народното събрание е гласуван следващият закон - Закон за кинематографията, чиято основна цел е национализирането на “кинематографното дело в страната”. По силата на чл.16 от неговите преходни разпоредби, фондация “Българско дело” престава да съществува,

считано от датата на публикуването на този закон в Държавен вестник. Така от 05.04.1948 г. "всички функции, мероприятия, инициативи, които фондация "Българско дело" до влизане на настоящия закон в сила е извършвала, по силата на своя учредителен акт и на Закона за кинокултурата се прехвърлят изцяло, заедно с целия актив и пасив, и всичките движими и недвижими имущества върху държавното предприятие "Българска кинематография".²⁰ С чл. 8 от закона "всички картини, внесени в страната и предадени или които следва да се предадат на фондация "Българско дело", се обявяват за държавна собственост."

Дори и най-беглото сравнение между двата закона дава обективно предимство на по-ранния, на Закона за кинокултурата.²¹ Справедливо някои изследователи го определят като насочен към бъдещето, целящ привличането на държавата към киното, към кинематографното дело, но не отричащ частните инициативи и дори даващ шанс на частно-правната фондация "Българско дело" да поеме функцията на държавен архив, въпреки съпротивата на правосъдното министерство. Обратно, Законът за кинематографията, напълно отменящ Закона за кинокултурата, се определя като ориентиран към еднократен акт - какъвто е национализирането, при това без да изясни детайлите и механизмите на провеждането му. С това се обясняват затрудненията при прилагането му години наред. И не на последно място, отменяйки Закона за кинокултурата и неговата съдържателна част, новият закон не предлага какъвто и да било текст за създаване и поддържане на киноархив. Логична последица от липсата на конкретна разпоредба за държавния киноархив е например ограниченият до минимум състав на длъжностни лица, отговарящи за опазването на кинодокументите според щатното разписание от 14.09.1948 г. на Държавно предприятие "Българска кинематография", което наследява Фондация "Българско дело". В него се предвижда от общо 133 души само 5 да осъществяват архивни дейности - както за кино, така и за фотодокументите. Конкретните длъжности са: завеждащ производствения архив и филмотека; картотекар на снимки и филми; ръководител на фототека; фототекар и уредник на музея и киноархива.²²

Парадоксален е фактът, че при цялата съпротива срещу частно-правния статут на фондация "Българско дело" именно към нея се предвижда да се учреди държавен киноархив, а при тоталното одържавяване на кинематографията у нас, включително и на самите документи, липсват каквито и да били разпоредби и предписания за опазването на кинодокументите. И тази липса ще се чувства още дълго време.

Опит да се преодолее отсъствието на законова разпоредба за статута и функциите на държавен киноархив представлява Постановление № 91 на Министерския съвет от 31.01.1952 г. "Относно състоянието и задачите

на Българската кинематография”.²³ В чл. 18 се предвижда: “...Да бъде създаден държавен киноархив по история на кинематографията, като за целта бъдат доставени за учебни цели от Съветския съюз и Чехословакия някои по-важни неми и звукови филми, сочещи основните етапи на развитие на киноизкуството”. И тази разпоредба обаче остава непрiloжена на практика.

Следваща стъпка е Заповед № 9 на Министерството на информацията и изкуствата от 21.01.1959 г. за създаване на киноархив към Кино-фотоинститута, предвиждаща същевременно откриване и поддържане и на киномузей. Всъщност едва след тази дата идеята за архивно съхранение на кинодокументите намира институционално решение. Учреден като Държавен киноархив по история на кинематографията през 1959 г., той функционира първоначално като съставна структура и отдел в Управлението на кинематографията. От 01.01.1963 г. се обособява самостоятелната институция, функционираща и известна и до днес с наименованието Българска национална филмотека.

Същевременно, липсата на специализиран архив за кинодокументи до края на 50-те години частично е компенсирана от киномузея, функционирал през целия период на нормативен и организационен градеж на архива. Нещо повече, дори вътрешни правила за системата на кинематографията, какъвто пример е Уставът за устройството и задачите на Комитета за кинематография от 1952 г., постановяват: “Принадлежащият към Комитета музей има за задача да издири и съхрани всички филми, документи, снимки във връзка със създаването на българския национален филм”.²⁴

Колкото до съдбата на държавния фотоархив след закриването на фондация “Българско дело”, то по силата на Закона за кинематографията от 1948 г. Централната фототека на фондацията преминава към Държавното стопанско предприятие “Българска кинематография”. През 1951 г. в Известия на Президиума на Народното събрание е публикуван “Правилник за организацията и идейно-политическото и художественото ръководство на фотографното дело”²⁵. Според него се предвижда да се създаде “... постоянен държавен фотоархив, в който се събират всички заснети негативи, които отразяват политическия, стопанския и културния живот в страната и който организира на научна основа тяхното съхраняване с оглед да се запазят като национално богатство.” Една година по-късно с цитираното вече Постановление на Министерския съвет № 91 от 31.01.1952 г. се създава самостоятелно Държавно предприятие “Българска фотография” при Комитета за кинематография, на което се възлага да приложи на практика предписанието за учредяване на държавен фотоархив. Следваща нормативна разпоредба съдържа Правилникът за

устройството и задачите на Държавно предприятие "Българска фотография", одобрен на 28.06.1956 г. от тогавашния началник на Управлението на кинематографията Страшимир Радев. С него на предприятието се възлага да "организира и поддържа държавен фотоцентър, чрез който осъществява заснемането на всички по-важни обществено-политически, стопански, културни събития и обекти в страната, като получените от тези заснемания негативи подрежда в специален фотоархив. Същевременно в структурата на предприятието е обособен самостоятелен отдел - Държавен фотоархив, а към фотоклоновете в страната се предвижда да се изградят местни фотоархиви, изпълняващи задачите на архива със седалище в София, в рамките на съответстващата им териториална област.²⁶

Преминал през различни форми и носещ различни наименования в годините, днес Държавният фотоархив и неговите 27 поделения в страната не съществува като институция, но събраното и съхранено фотодокументално богатство е прието в състава на Централния държавен архив и на териториалните държавни архиви в страната.

* * *

Фондация "Българско дело" е символ на началото на държавната кинематография и фотография и модел на образната фото- и кинопропаганда в България във времето на институционното си съществуване.

Седемгодишното ѝ непрекъснато функциониране, повлияно от разделната 1944 година, без съмнение се вписва в историята и на българските архиви.

Нейна е заслугата за изграждане на архивните сбирки от фото- и кинодокументи, дали дух и съдържание на по-късно формираните се национални архивни центрове - Българска национална филмотека, Държавен фотоархив (Национална фотографска агенция).

В нея се създават фото- и киноизвори, запечатали в образ, звук и движение частици от историята в периода 1941 - 1948 година.

От фондацията излизат и първите нормативни проекти за държавния киноархив, изпреварили във времето регламента за създаване на Държавния архивен фонд от 1951 г. и изграждането на централизираната архивна система в България.

Всичко това предопредели избора на темата и обуслови интереса към фондация "Българско дело" като пропагандна в същността си институция, която, независимо от превратностите на времето, полага основите на една културна традиция с непреходна стойност, каквато е опазването на архивното кино- и фотодокументално наследство.

БЕЛЕЖКИ

- ¹Указ № 515 на Президиума на Народното събрание "За Държавен архивен фонд", издаден на 10.10.1951 г., В: Сборник от нормативни актове по архивно дело в Народна република България, С., ГУА, 1978, с.7-17
- ²ЦДА, ф.15к, оп.3, а.е.2, л.1-3
- ³Пак там, ф.284к, оп.1, а.е.7835, л.90
- ⁴Kohte W. Photographische, phonographische und kinematographische Dokumente und Audiovisuelle Archive.- Archivum, vol. XXIV, 1974
- ⁵ЦДА, ф.15к, оп.3, а.е.2, л.1
- ⁶Пак там
- ⁷Пак там, ф.284к, оп.4, а.е.87, л.13-18
- ⁸Пак там, л.27-28
- ⁹Пак там
- ¹⁰Пак там, ф.2, оп.1, а.е.109
- ¹¹Пак там, а.е.4, л.163
- ¹²Пак там, ф.136, оп.1, а.е.328, л.93, 99
- ¹³Пак там, л.93
- ¹⁴Пак там, ф.2, оп.1, а.е.1, л.58
- ¹⁵Държавен вестник, бр.235, 14.10.1946 г.
- ¹⁶Пак там.
- ¹⁷Вж. Ал. Янакиев, Създаване на българската държавна социалистическа кинематография, В: Кино и време, Българска национална филмотека, С., 1984, с.65-66
- ¹⁸Държавен вестник, бр.235, 14.10.1946 г.
- ¹⁹Пак там
- ²⁰ЦДА, ф.136, оп.1, а.е.335, л.55
- ²¹Държавен вестник, бр.78 от 05.04.1948г.
- ²²Вж. Ал. Янакиев, цит. съч., с.69-71.
- ²³ЦДА, ф.136, оп.3, а.е.109, л.66-67
- ²⁴Пак там, ф.136, оп.11, а.е.83, л.1-16; ф.420, оп.1, а.е.1, л.1-11; Известия на президиума на Народното събрание, бр.15, 19.02.1952 г.
- ²⁵ЦДА, ф.455, оп.1, а.е.3, л.80
- ²⁶Известия на Президиума на Народното събрание, бр.38, 11.05.1951 г.
- ²⁷ЦДА, ф.383, оп.15, а.е.341, л.282